

שיטת החזון איש לגבי דין תוצרת חקלאית מ'היתר המכירה'

דברי פתיחה

דעתו של החזון"א לגבי איסור שמור ונעבד בתוצרת 'היתר המכירה'
דעתו של החזון"א לגבי איסור ספיחין בתוצרת 'היתר המכירה'
דברי סיום

דברי פתיחה

בספרי "מה נאכל בשנה השביעית - היתר מכירה או אוצר ב"ד" מהדורת תשע"ה הבאתי כנספח [בעמ' 140-141] מכתב שפורסם ב"גנזי ושו"ת חזון איש" ח"ג [עמ' קיז-קיח] שנשלח מאת יהודי מצפת בשם יום טוב ליפא [לא נודע שם משפחתו] אל החזון"א. המכתב הוא מער"ח ניסן שנת השמיטה תש"ה. כל שורה במכתב מעידה כאלף עדים על הערצתו העצומה של הכותב את החזון"א. מתוך המכתב מתברר שהחזון"א פנה אל ר' יו"ט ליפא וביקש ממנו שישגי לו חזרת [כריין] לפסח. החזון"א נותן לו הנחיות לגבי שמירת החזרת ככשרה לפסח, וכן הנחיות לגבי דרך רכישת החזרת בשנת השמיטה ללא שייכשל באיסור 'סחורה' ובמסירת 'דמי שביעית' למי שלא ישתמש בהם כדין וכראוי.

מהמכתב ברור שבעל השדה הינו יהודי, ולכן נתבקש "איש אחד ערבי שיקבל את הכריין מן הבעל הכריין במתנה... וכך הייתה, ואחר כך שילם לו בעד המתנה מכספו" [=הערבי קיבל 'במתנה' את החזרת מבעל השדה, ולאחר שקיבל 'במתנה' שילם לבעל השדה עבור החזרת. לאחר מכן ר' יו"ט ליפא 'קנה' את החזרת מהערבי]. כמו כן ברור שלא מדובר בשדה שהופקרה בשביעית, שהרי אז היה ר' יו"ט ליפא לוקח את החזרת בעצמו כדין פירות שביעית.

אין ספק ואין חולק שהחזון"א התנגד נמרצות ל'היתר המכירה' ואסר את מכירת הקרקעות, כיוון שלדעתו יש בכך משום איסור 'לא תחונם'. **השאלה היא מה לדעת החזון"א הדין בדיעבד, כלומר מה דינה של תוצרת חקלאית שגדלה בקרקע שנמכרה 'בהיתר מכירה'.** תוצרת זו ניתן לחלק לשני סוגים: א. ירקות שנזרעו קודם שביעית וצמחו קודם שביעית¹, וכן פירות האילן, שאין בהם איסור ספיחין אלא שאלת איסור

1 כלשון החזון"א ב"סדר שביעית" שבסוף סי' כו להל' שביעית. אמנם ב'שמועה בעל פה' מפי הרב יהושע אהרונסון והרב קלמן כהנא נמסר שהחזון"א הורה שמספיק שהירק נבט בשישית, ואין בו חשש ספיחין. ראה בספרי הנ"ל פרק ז' ספיחין בירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית' עמ'

שמור ונעבד. ב. ירקות שנזרעו בשביעית ממש, ויש בהם גם שאלת איסור ספיחין.

דעתו של החזו"א לגבי איסור שמור ונעבד בתוצרת 'היתר המכירה'

כבר עמדו רבים על כך שיש סתירות בכתבי החזו"א לגבי דין שמור ונעבד², ויש גם סתירות בשמועות בעל-פה בשמו. הרב קלמן כהנא כתב להקל אף לכתחילה, ובספרו "חקר ועיון" חלק ראשון עמ' רסא-רסג ביאר שדעת החזו"א להקל בשמור ונעבד, ושמה שכתב החזו"א ב"סדר השביעית" כוונתו רק לאסור לקנות מהבעלים עצמם ששמרו. הרב כהנא הסתמך גם על הרב שמריה גריינימן, אחיינו של החזו"א ותלמידו ומעורכי ספריו, שגם הוא כתב כן, וכן כתוב בשם רח"ש גריינימן במכתב שהובא בספר "מצוות הארץ" מאת הרב קלמן כהנא זצ"ל, ירושלים תשל"ט, עמ' עה והערה כה. אמנם בספר "קריינא דאיגרתא" ח"א סי' קמז הובא מכתב מהגר"י קנייבסקי זצ"ל שכיוון שיש בזה מחלוקת ראשונים החזו"א הקל רק ליחידים, אבל כהוראה לרבים אסר (וראה גם משנת יוסף ח"ג סי' ב).

אמנם מן המכתב בו אנו עוסקים ברור³ שהחזו"א לא אסר את החזרת מצד שמור ונעבד, וכנראה שאף צרך את החזרת בעצמו! מכאן ראייה שלדעת החזו"א אין איסור בשמור ונעבד, לפחות בקרקעות שנמכרו ב'היתר המכירה'. יתירה מזו, מהמכתב של ר' יו"ט ליפא, מוכח שאף התיר לקנות מהבעלים עצמם ששמרו ועיבדו [אך אפשר שזו הסיבה (הנוספת?) שביקש שערבי יקנה מבעל השדה, ור' יו"ט יקנה מהערבי].

דעתו של החזו"א לגבי איסור ספיחין בתוצרת 'היתר המכירה'

החזו"א כתב [הל' שביעית סימן י סוף אות ו]: "אם עבר ישראל ונעשה פועל לנכרי וזרע שדהו בשביעית **אפשר** דאסורין משום ספיחין..." [ההדגשה ממני - יב"מ]. יודגש, החזו"א כתב "אפשר" שהוא לשון ספק, ובוודאי שלא 'ברור'.

69-65, ושם בעמ' 69 הערה 70, שמו"ר הגרש"ז אוירבך זצ"ל הורה עד סוף ימיו שלא יתכן להתיר' אם לא היה שליש גידולו בשישית, כפי שמוכח, בין היתר, מ'סיכום פגישה' עמו שפורסם ב'המעין' תשרי תשס"ט [כרך מט גיליון א] עמ' 3-4.

2 בסיומן י אות ו כתב מפורש להתיר אתרוגים 'שמטייבין אותן בשביעית באיסור ומשמרין אותן', וכך גם באתרוגים מ'אותן שמוכרין [ע"י עצמן ולא ע"י שליח] פרדסיהן לנכרי'. [יצוין שהתבות ע"י עצמן ולא ע"י שליח] הם בסוגריים מרובעים, כלומר תוספת מאוחרת. איני יודע מי ומתי הוסיף דברים אלו. וכך גם כתב מו"ר הגרש"ז אוירבך זצ"ל במנחת שלמה סימן מד בדעתו של החזו"א. אמנם ב'סדר שביעית' שבסוף סימן כו סוף אות א כתב החזו"א: "עבר הבעלים ולא הפקיר כרמו והחזיק בו כשאר השנים, נאסרו הפירות לכל אדם, ואסור לאוכלן ואסור ליתנן לבהמתו". וראה בספרי הנ"ל בעמ' 75, ושם בהערות 88, 91.

3 כך גם כתבי בספרי הנ"ל בהערה 153 [עמ' 102].

יתירה מזו. לדעתי אין בהכרח להסיק מדברי החזו"א "אם עבר ישראל..." שכן גם דינו של מי שזרע בשדות שנמכרו ע"פ 'היתר המכירה'. "שמן התורה פרי אדמה כפרי עץ ומותרין באכילה אף שגדלו בשביעית, ואף בזרע אדם בעבירה הפירות מותרין. רק חכמים גזרו איסור פרי אדמה כדי לעשות סיג לעוברי עבירה שלא יבואו לעבוד אדמתן בשביעית. וגזרו אף בצמחו מאליהן שבעלי עבירה יזרעו ויאמר מאליהן צמחו" [לשון החזו"א ב'סדר שביעית', בסוף סי' כו, סעיף ג]. ואף שלדעת החזו"א אין היתר לישראל לזרוע אף בקרקע של נכרי, ואולי לדעתו המכירה כלל לא חלה [למשל במוכר ע"י שליח והרי אין שליח לדבר עבירה] - הרי החקלאי פועל לפי פסקי הלכה של רבנים אחרים שהתירו את המכירה, ואף התירו זריעה בקרקע של נכרי לאחר המכירה [וראה להלן], וגם מי שחולק ומחמיר קשה מאוד שיגדיר את מי שפועל ע"פ גדולי הוראה כ'עברייני'. וכבר כתב הגאון בעל 'אגרות משה': "וגם פשוט שכיון שהם עושין ע"פ הוראה ליכא איסור לפני עיוור ולא איסור מסייע ידי עוברי עבירה, שהעושה ע"פ הוראה אין לו שום חטא אף אם ההלכה שלא כמותו, כל זמן שלא עמדו למניין בקיבוץ כל חכמי הדור ונפסק שלא כמותם...". לכן סביר להניח שחכמים לא גזרו איסור ספיחין למי שפועל ע"פ הוראה, ואף למי שחולק על הוראה זו אין איסור ספיחין בתוצרת שנשמרה ונעבדה.

סברה זו כתב אף החזו"א עצמו בסימן י אות ו: "ואותם שמוכרין [...] פרדסיהן לנכרי, אף שעוברים בזה משום לא תחנם... לדעת סה"ת פקעה מהן קדושת שביעית. ואע"ג שקשה לסמוך על זה וכמש"כ לעיל סי' ו, מ"מ יש להם על מי שיסמכו, ולכן אין לאסור פירותיהן דיעבד" [ההדגשה ממני]. אמנם החזו"א כתב סברה זו לגבי איסור שמור ונעבד, כמוזכר למעלה, ולא לגבי איסור ספיחין. כך גם מהמכתב של ר' יו"ט ליפא אין שום ראייה לכך שהחזו"א לא חשש לאיסור ספיחין בירקות שנזרעו בשביעית בקרקע שנמכרה ב'היתר המכירה'. אבל גם אין שום ראייה הפוכה, שהחזו"א לא הקל גם באיסור ספיחין למי שפועל ע"פ הוראה!

אמנם הגר"ח קנייבסקי בדרך אמונה מצטט את הנהגתו של החזו"א להטריף את הגדל כך, ואף להצריך הגעלת הכלים שנתבשל בהם יבול כזה. אולם, מדובר בשמועה בע"פ בשם החזו"א, ובסעיף א ציטטתי שמועות סותרות בנושא שמור ונעבד. כבר הגמרא שואלת 'בפירוש איתמר או מכללא איתמר'. 'שמועה' שנאמרה בע"פ נאמרה במסגרת של מקרה מסוים, במסגרת עובדות ספציפיות, ולאדם מסוים. מסוכן מאוד להסיק ממנה באופן כללי. שהרי אם 'בשמועות' בשם החזו"א עסקינן, בספר מנחת

4 או"ח ח"א סימן קפו; וראה גם או"ח ח"ה [כרך ח] סימן מב. וכעין זה במנחת שלמה ח"א סימן מד, והובאו דבריו ב'כרם ציון הלכות שביעית' פרק יט [במהדורת תשל"ט], סעיף ה [ועיי"ש הערה ה וציון 13]. וכבר קדמם הגר"ז מינצברג זצ"ל, שהיה רבה של העיר העתיקה, בקונטרס הר המור. ראה מש"כ בספרי הנ"ל הערה 141 [עמ' 97].

ירושלים פרק ט כתב שכל מה שהתיר החזו"א "אוצר בי"ד" היה רק "בשעת הדחק" בתקופת הצנע. וכ"כ כתבו ב"כשרות" גליון 2 עמודים 54-51, וגם הביאו עדות מהרב דוד פרנקל ז"ל משנת השמיטה תשי"ב, שהחזו"א עצמו מעולם לא אכל מפירות של אוצר בית דין, ואכל רק פירות נכרים. כך כתבו גם בקונטרס גיבורי כח עושי דברו (נדפס בשנת תשנ"ד).

רבים כותבים שאף הגרא"ה קוק זיע"א לא התיר זריעה בקרקע של גוי ע"י ישראל. אך דברים אלו רחוקים מלהיות פשוטים. מו"ר הגרצ"ה קוק זצ"ל התייחס לשאלה זו במספר מקומות, וכתב⁵: "המגמה לחלק בין מלאכות דאורייתא, שייעשו לא ע"י ישראל גם אחרי סידור המכירה, נזכרה בפסק ההלכה היסודי של הגאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל, בתור רצוי לכתחילה לפי האפשרות, ושוברו בצידו אם אי-אפשר, ובדברי הגאון ר' יהושע מקוטנא זצ"ל ב"ישועות מלכו" בתור רצוי לעשות "זכר לשמיטה", ובהחלט לא בתור תנאי של איסור. וכן בדברי קדשו של אמו"ר הרב זצ"ל".

בספרי השתמשתי במכתב של ר' יו"ט ליפא רק לצורך הוכחה שלדעת החזו"א אין איסור שמור ונעבד בתוצרת שטופלה ע"פ 'היתר המכירה'. אך לא אכחד שהבאתי את המכתב כולו כנספח בספרי מסיבה נוספת. הגאון בעל החזו"א רוצה חזרת לפסת. הוא לא פונה לתלמידיו או אל מי מבאי ביתו הידועים, אלא אל אדם 'אלמוני' מצפת [שעורכי 'גנזי החזו"א' לא יודעים מי הוא או אפילו מה שם משפחתו]. הוא כותב לו שיקנה עבורו חזרת [מעין זיתים], עם הנחיות איך לעשות כך שלא יהיה חשש סחורה ודמי שביעית. אפשר להניח שניתן היה להשיג חזרת לא רק ב'עין זיתים' אלא גם במקומות אחרים. כל חקלאי יהודי בארץ שהיו אומרים לו שהחזו"א מבקש קלח אחד של חזרת ['כריין'] לפסח היה בשמחה נותן לו את הקלח במתנה, או מפני הזכות שתנובת שדהו תעלה על שולחנו של הגאון בעל החזו"א ועוד בלילה הגדול והקדוש של ליל הסדר, או בגלל הרווח המסחרי שיוכל לעשות בפרסום העובדה שהחזו"א 'הכשיר' ואכל מהחזרת שלו. ואם ינסו לומר שהחזו"א לא רצה לקבל בחינם - הדברים נכונים בכל השנים, אבל בשביעית, שהתורה ציוותה להפקיר ולתת בחינם, האם ייתכן שהחזו"א לא רצה לזכות חקלאי במצוה כתיקונה? לשם מה היה צריך להביא 'איש אחד ערבי', שיקבל במתנה, ואז ישלם, ואח"כ ימכור את החזרת ליהודי שישלח אותה לחזו"א, ולא לפעול כדרכה של תורה 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה'? לכן נראה בעיניי שבכוונה נעשה הכל במסתור, ושר' יו"ט ליפא הונחה שלא לספר שהחזרת היא עבור הגאון בעל החזו"א. "אני שולח חבילה ע"י הדוור, בטח אקבל תשובה מקבלתם הכריין בכלי תוך כלי", כותב ר' יו"ט ליפא. מדובר בערב ר"ח

5 הציטוט ממכתב בכת"י שטרם פורסם, מתאריך ג' מנחם אב ה'תשל"ג. עשרה ימים לאחר מכן, בי"ג מנחם-אב, כתב דברים דומים במכתב שפורסם בעמודים 321 עמ' 452.

ניסן, יותר משבועיים לפני פסח. אין אפילו שליח אחד שנוסע לפני פסח לבני ברק שיביא לחזו"א את החזרת?

אין ספק שהחזו"א התנגד נמרצות ל'היתר המכירה'. מעבר להתנגדות ההלכתית, בעיקר בגלל 'לא תחנם', הוא התנגד גם רעיונית להפקעת מצוות שביעית מהארץ. החזו"א ניהל מאבק הלכתי-ציבורי נגד 'היתר המכירה'. לאחר שלוש שמיטות בהם 'היתר המכירה' התקבל ללא פקפוק כמעט אצל כל יהודי ארץ ישראל לגוויניהם, החזו"א הצליח 'לפסול' את 'היתר המכירה' בציבורים רחבים. החזו"א היה אדם גדול לא רק גדול בתורה. הוא היה גדול מן הסוג שמרן הגראי"ה קוק זיע"א היה מכנה "גדול וגבור". החזו"א ראה בעיניו וכאב באמת את קשייה של החקלאות היהודית בארץ ישראל. על כן, עקב מאבקו נגד 'היתר המכירה', דאג החזו"א למצוא פתרונות אחרים לחקלאות בארץ. בגדלות רוחו וגבורתו התורנית וההלכתית, החזו"א התייר דברים דחוקים וקשים הלכתית [רובם לא בכתב, בספרו, אלא כהנחיות בע"פ לחקלאים] כדי לאפשר לחקלאים ולצרכנים להשתמש בפירות שביעית בדרך של 'אוצר בית דין', כדרך לקיומה של חקלאות יהודית שאינה מסתמכת על 'היתר המכירה'.

ניתן להניח שחזו"א רצה חזרת מתוצרת החקלאות היהודית, אבל לא רצה שיתפרסם שהוא אכל חזרת מקרקע שנמכרה ב'היתר המכירה'. על כן הרחיק עדותו, וביקש מאדם לא מוכר בסביבתו שידאג לו לחזרת מחקלאי יהודי, ושישמור בסוד שהחזרת עבור החזו"א. הוא כמובן הנחה את ר' יו"ט ליפא איך לרכוש את החזרת בלא חשש סחורה ודמי שביעית, ושישלח לו את החזרת כלי בתוך כלי שלא יהיה חלילה חשש חמץ, ודווקא ע"י הדואר ולא ע"י שליח.

דברי סיום

אני מניח שרבים יאמרו שמדובר בהשערות רחוקות ללא ביסוס; אך לדעתי מי שהצליח להכיר אפילו רק את אפס קצה גדולתו של הגאון בעל החזו"א כדאי ש"ישמור את הדבר".

"מה נמוכים הם הגמדים בעלי עיניים טרוטות, הזוחלים סביב לשדרת-האבנים התחתונה של מגדל עופל ורושמים את קומתו אשר לעב תגיע, רק כדי פשיטת ידם הקטנה, ומעוף עינם שדוק ותבלול שמו עליה מצור. ואם מראש מגדל עופל יוגד להם שרואים את הכוכב מלא הוד ויפעה, מיד יחליטו כמה נמוך הוא הכוכב הנהדר" [הגראי"ה קוק זיע"א בפירושו ל'שיר השירים', 'עולת ראייה' ח"ב עמ' ד].

6 ראה "מאמרי הראיה" עמ' 127-130.

7 וראה למעלה לגבי ה'שמועות' בשם החזו"א, שבעצמו לא סמך על 'אוצר בית דין'.